

DE BETEKENIS VAN HET STUIFZANDGEBIED TUSSEN KESSEL EN HELDEN VOOR DE LEVENDBARENDE HAGEDIS

J.M. Theelen, Eelserstraat 18, 5986 AP Beringe

De Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara* JACQUIN, 1787) (figuur 1) is, van de in Limburg voorkomende soorten reptielen, de meest algemene. Dit wil overigens niet zeggen dat we het dier overal kunnen aantreffen. In het Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst (CREEMERS, 1996), wordt de hagedis de status 'thans niet bedreigd' toebedeeld. De status van de soort in Limburg is 'bedreigd' (LENDERS, 1992). Dit artikel beschrijft het leefgebied en het voorkomen van de Levendbarende hagedis in een zandgebied dat hoofdzakelijk is gesitueerd in de Gemeente Helden. Er wordt een vergelijking gemaakt met het verleden en een visie gegeven op de toekomstverwachting voor deze soort.

ONDERZOEKSGBIED

Het gebied ligt in de zuidoost hoek van de Gemeente Helden en bestaat bijna volledig uit bos. Ter hoogte van de Gruise Epper liggen bosgebieden die hier en daar afgewisseld worden met landbouwpercelen (figuur 2). In noordoostelijke richting (het deelgebied In den Berg) worden de bossen steeds dichter door het ontbreken van weilanden en akkers. De bossen strekken zich in zuidoostelijke richting via de Keuperheide uit tot net over de grens met de Gemeente Kessel in het Kesselseikerbroek. Verder in noordoostelijke richting loopt het bosgebied via de Heldensche Bosschen en de Kesselsche Bergen door tot in Baarlo. Er zijn enkele open terreintjes ver-

spreid over het gebied aanwezig, in de vorm van veelal vergraste heide en inactief stuifduin. Ook bevinden zich op Kessels grondgebied enkele poelen. In de directe omgeving van de Kesselse weg ligt een voormalig waterpompstation van de Waterleidingmaatschappij Limburg en enige particuliere woonbebouwing. Ter hoogte van de Heldensche Bosschen ligt een camping. De totale oppervlakte aan bos, inclusief de kleine open terreintjes, die hier besproken wordt bedraagt ongeveer 700 ha. Het merendeel van de bossen bestaat uit naaldbout waarin Grove den (*Pinus sylvestris*) domineert. Het onderzoeksgebied ligt ingesloten tussen het Afwateringskanaal en de Middenpeelweg. Verder zijn het in hoofdzaak landbouwpercelen die het gebied begrenzen.

VERANDERING LANDSCHAP

Als we de Grote Historische Provincie Atlas (ANONYMUS, 1992) er op naslaan en we bekijken hoe het gebied er rond 1840 heeft uitgezien, dan is het landschap ingrijpend veranderd. Op de Gruise Epper bevonden zich moerassige laagten en stukken natte heide. Deze gingen in noordoostelijke richting over in droge heide met daartussen enkele bospercelen. Ter hoogte van de Keuperheide lag een groot stuifzandgebied dat zich uitstreckte tot in Baarlo. De randen waren beplant met bos, waarschijnlijk om het stuifzand vast te leggen. Op de grens met Kessel werd het veel natter en domineerde de natte heide met daarin verspreid enkele moerassige laagten.

NEGATIEVE ONTWIKKELINGEN

Als we ons het gebied voorstellen zo rond 1840, dan mag duidelijk zijn dat grote delen van het toenmalige landschap optimale biotopen vormden voor de Levendbarende hagedis. Vooral de overgangen van natte terreinen naar droge heide zullen bij uitstek geschikt zijn geweest. De stuifzandvlakte daarentegen had het dier weinig te bieden. Doordat het gebied steeds verder is aangeplant met bomen en gedeeltelijk is omgezet in landbouwgrond, is de oppervlakte aan geschikt biotoop steeds kleiner geworden. De aanplant van dennenbossen op de stuifzandvlaktes heeft in eerste instantie mogelijk bijgedragen aan een verbetering van het leefgebied (LENDERS, 1992). Echter het leeuwendeel van de bossen is eenvormig met weinig of geen open plekken en structuurrijke bosranden, waardoor niet veel geschikte plekken voor de Levendbarende hagedis overblijven. Verder vormt de Kesselse weg, die midden door het gebied loopt, waarschijnlijk een barrière die uitwisseling tussen het zuidwestelijke en het noordoostelijke deel van het gebied bemoeilijkt. Ook zal de aanwezigheid van de camping, de woonbebouwing in het bos en de mountainbikers een negatief effect hebben op de rust in het gebied, een factor die voor

FIGUUR 1
De Levendbarende hagedis
(*Zootoca vivipara*) (foto:
P. van Hoof).

de Levendbarende hagedis zeker van belang is (GERAEDS, 2001).

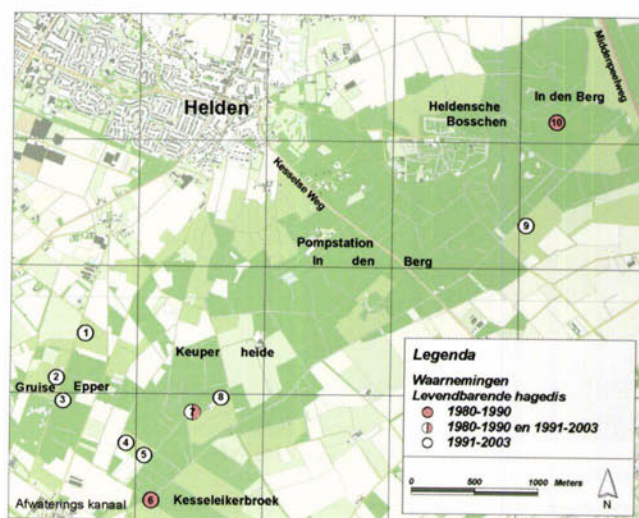
WAARNEMINGEN PER VINDPLAATS

De eerste waarnemingen van de Levendbarende hagedis uit het gebied, die in het waarnemenbestand van de Herpetologische Studiegroep Limburg te vinden zijn, komen uit 1980. De waarnemingen uit de periode 1980-1990 zijn merendeels afkomstig van de heer T. Stemkens, destijds een zeer actief lid van de studiegroep. De waarnemingen uit de periode 1991-2003 zijn voornamelijk door de auteur verzameld. Vergelijken we in tabel I de waarnemingen uit de periode 1980-1990 met die uit de periode 1991-2003, dan zien we dat er op enkele oude vindplaatsen geen dieren meer zijn aangetroffen, maar dat er tegelijkertijd nieuwe vindplaatsen zijn bijgekomen (figuur 2). Vanaf het eind van de negentiger jaren zijn alle oude vindplaatsen bezocht en is gericht gezocht naar geschikte nieuwe biotopen. De zo verkregen waarnemingen geven tezamen met de oude data het in dit artikel gepresenteerde verspreidingsbeeld. We kunnen stellen dat in de periode 1991-2003 weliswaar meer vindplaatsen zijn opgetekend dan in de periode 1980-1990, maar dat dit waarschijnlijk het gevolg is van een waarnemerseffect. We kunnen dus niet concluderen dat er een uitbreiding van het leefgebied heeft plaatsgevonden ten opzichte van de eerste periode. Het aanbod aan geschikte leefomstandigheden in verleden en heden laat een dergelijke conclusie niet toe. De dieren hebben zich tot nu toe klaarblijkelijk weten te handhaven op diverse, veelal, marginale terreingedeelten (tabel II).

VINDPLAATSEN

Alle vindplaatsen zijn in de herfst van 2003 bezocht om de huidige toestand van de plekken te bekijken. Uit beschrijving van de karakteristieken per vindplaats in tabel II zien we dat de huidige oppervlaktes open terrein van alle vindplaatsen betrekkelijk klein zijn. De kapvlaktes maken deel uit van oorspronkelijk veel grotere kaalgeslagen percelen. Op de plekken die nu nog interessant zijn voor de Levendbarende hagedis, is de nieuwe bosaanplant voor een groot deel dood gegaan (figuur 3). Bij het inactieve stuk stuifduin van de Keuperheide zijn het de lager gelegen randen van het duin die geschikt zijn; deze zijn minder droog en be-

FIGUUR 2
Vindplaatsen van de Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*) in het onderzoeksgebied. Rood: waarnemingen uit de periode 1980-1990; wit: waarnemingen uit de periode 1991-2003 (© Topografische Dienst, Emmen).

groeit met een structuurrijke vegetatie. De voor de Levendbarende hagedis geschikte vegetatie bestaat vrijwel overal uit Struikhei (*Calluna vulgaris*) en/of Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*). Op bijna alle onderzochte locaties is de structuur van deze vegetatie echter matig of slecht ontwikkeld.

TOEKOMST

Als we het verspreidingskaartje (figuur 2) en de karakterisering van de vindplaatsen (tabel II) bekijken, zien we dat er weliswaar nog op diverse plaatsen in het gebied Levendbarende hagedissen kunnen worden aangetroffen, maar dat de vindplaatsen gemiddeld genomen niet optimaal zijn. Willen we de soort in dit gebied voor de toekomst behouden, dan zullen in de eerste plaats de bestaande vindplaatsen veilig gesteld moeten worden en verbeterd. In de eerste plaats moet hierbij worden gedacht aan de open plekken in de bossen en aan de kapvlaktes. Voor wat betreft de open plekken in bossen zou een vorm van stimuleringsbeleid ontwikkeld moeten worden, vergelijkbaar met de subsidies voor het onderhoud van poelen, zodat boseigenaren geprik-

keld worden om bestaande open plekken ook open te houden. Kapvlaktes kunnen een aantal jaren goede biotopen vormen voor de Levendbarende hagedis, totdat ze vervolgens weer dichtgroeien met bos. Als een bepaalde roulatie nagestreefd wordt, waarbij volgens een vast ritme gekapt wordt, zullen steeds geschikte plekken aanwezig zijn waar de hagedissen gebruik van kunnen maken. Dit zou binnen een niet al te groot gebied moeten gebeuren. CREEMERS (1986) stelt dat de dieren een afstand van één kilometer kunnen overbruggen door hagedisvriendelijk biotoop. Het zou ideaal zijn als kapvlaktes niet meer opnieuw aangeplant zouden worden (STRIJBOSCH, 2002). Vervolgens zouden op relatief eenvoudige wijze verbindingzones aangelegd kunnen worden die migratie van hagedissen tussen de afzonderlijke leefgebiedjes mogelijk maakt. Dit kan door langs bospaden, met name die in oostwestelijke richting lopen, brede bermen aan te leggen (VAN DELFT & KUENEN, 1998). Door de zonbeschenen noordzijde sterk te dunnen over een breedte van vijf á tien meter, kunnen de zonnestralen de bodem beter bereiken, waardoor zich een geschikte vegetatie kan ontwikkelen en tevens voldoende zonplaatsen voor de hagedissen beschikbaar ko-

TABEL I

Aantal waargenomen dieren per vindplaats en jaar van waarneming. De nummers onder vindplaats corresponderen met figuur 2. x: ≤ 3 dieren; xx: 4-9 dieren; xxx: ≥ 10 dieren.

Vindplaats	Vindplaats	1980	1981	1982	1983	1985	1986	1987	1998	2001	2002	2003
Gruise Epper	1									x		
Gruise Epper	2								xxx			x
Gruise Epper	3									x	x	
Keuper heide	4								x			
Keuper heide	5								x			
Kesseleikerbroek	6	x	xx	x				x				
Keuper heide	7		xxx		xx	x	xx		xx			
Keuper heide	8								x			
In den Berg	9											
In den Berg	10		x	x							x	

FIGUUR 3
Kapvlakte In den Berg in
het voorjaar van 2002
(foto: J. Theelen).

men. Aan de zuidzijde zal gekapt moeten worden zodat de noordzijde ook gedurende voor- en najaar voldoende zon krijgt. De verbindingzones kunnen ook als permanent biotoop fungeren. De uitvoering van de voorgestelde maatregelen hangt onder andere af van de inpasbaarheid binnen de Boswet en de welwillendheid van de beseigenaren. Het overgrote deel van de bossen is in handen van particulieren. De enige natuurbeherende instantie die in het gebied eigendommen heeft is Staatsbosbeheer (ongeveer 120 ha). Het beheer dat deze terreinbeheerder momenteel voorstaat, is een zogenaamd geïntegreerd bosbeheer. Dit is een combinatie van enerzijds houtproductie en anderzijds verhoging van de natuurwaarden. Hierbij kunnen we onder andere denken aan een ruime dunning en het creëren van open plekken om natuurlijke bosverjonging te bewerkstelligen. Mogelijk dat de in dit artikel genoemde suggesties inpasbaar zijn in dit geïntegreerde beheer. Het spreekt overigens voor zich dat niet alleen de Levendbarende hagedis van deze maatregelen profijt zal hebben, maar dat tal van andere organismen hier dankbaar gebruik van zullen maken. Als we over tien jaar wederom de balans op-

maken, mogen we hopelijk vaststellen dat de verspreiding van de Levendbarende hagedis in dit gebied niet achteruit is gegaan maar juist een vooruitgang heeft laten zien, zodat deze dieren, die van oudsher in het gebied thuishoren, voor de toekomst behouden blijven.

DANKWOORD

Bij deze wil ik Theo Stemkens bedanken voor de toelichting op zijn waarnemingen uit de jaren tachtig, Piet Zegers voor de informatie met betrekking tot de eigendommen van Staatsbosbeheer en de toelichting op het gevoerde bosbeheer en Paul van Hoof voor het ter beschikking stellen van de fraaie dia van een Levendbarende hagedis.

SUMMARY

SIGNIFICANCE OF THE DRIFT-SAND AREA BETWEEN KESSEL AND HELDEN FOR THE COMMON LIZARD

Although the Common lizard (*Zootoca vivipara*) is the most common reptile species in the province of Limburg in the Nether-

lands, this does not mean it is found everywhere. This article describes the biotope and distribution of this species in a sandy area situated in the municipalities of Helden and Kessel in central Limburg. Whereas around 1840, the landscape of this area still provided ideal biotopes for the Common lizard, the surface area of suitable biotopes has gradually decreased, as larger parts were put to agricultural use and pine forests were planted. These developments have greatly reduced the population of the Common lizard, and the current population is a mere remnant. If this population is to be preserved for the future, a number of measures will need to be taken, which are discussed in the article.

LITERATUUR

- ANONYMUS, 1992. Grote Historische Provincie Atlas 1:2500. Limburg 1837-1844. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- CREEMERS, R.C.M., 1986. Zeven jaar onderzoek aan *Lacerta vivipara* en aan *Lacerta agilis* op de 'De Hamert': oecologische karakteristieken. Verslag 263, Afdeling Dieroecologie. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- CREEMERS, R.C.M., 1996. Bedreigde en kwetsbare reptielen en amfibieën in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. Publicatiebureau Stichting RAVON, Nijmegen.
- DELFT, J.J.C.W. VAN & F.J.A. KUENEN, 1998. Onderzoek naar de effecten van landschapsversnippering op populaties van de Levendbarende hagedis (*Lacerta vivipara*) in oostelijk Noord-Brabant. Verslag 160a, Vakgroep Milieukunde. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- GERAEDS, R.P.G., 2001. De Levendbarende hagedis in het Voorsterveld. Natuurhistorisch Maandblad 90 (9): 163-165.
- LENDERS, H.J.R., 1992. Levendbarende hagedis. In: J.E.M. van der Coelen (red.), Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg/Stichting RAVON, Maastricht/Nijmegen: 219-232.
- STRIJBOSCH, H., 2002. Kolonisatie van nieuw aangelegde kapvlakten door de Levendbarende hagedis. RAVON 5(1): 1-5.

TABEL II

Karakterisering vindplaatsen van de Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*) in het onderzoeksgebied. De nummers onder vindplaats corresponderen met figuur 2.

Vindplaats	Vindplaats	Terrein type	Oppervlakte open terrein (m ²)	Begroeid met structuurrijke vegetatie (%)	Vochtigheidstoestand	Geschiktheid terrein	Reden achteruitgang
Gruise Epper	1	kapvlakte	1000	50	matig droog	goed	dichtgroeien met bosaanplant
Gruise Epper	2	open plek in bos	2500	5	matig droog	matig	successie + afname structuurrijke vegetatie
Gruise Epper	3	wegberm	15	50	matig droog	matig	successie
Keuper heide	4	open bos	5000	5	matig droog	matig	successie + afname structuurrijke vegetatie
Keuper heide	5	kapvlakte	300	15	matig droog	slecht	dichtgroeien met bosaanplant
Kesseleikerbroek	6	wegberm	30	50	vochtig	matig	dichtgroeien met bosaanplant
Keuper heide	7	inactief stuifduin	1000	5	droog	matig	successie
Keuper heide	8	bos	0	0	droog	slecht	successie
In den Berg	9	kapvlakte	1500	50	droog	goed	dichtgroeien met bosaanplant
In den Berg	10	bos	10	10	droog	slecht	successie